

הערות הקוראים

הערה על מאמרו של הרב יעקב שכטר "חורבן וגאולה" (עמוד י')

שלום וברכה.

קראתי את מאמרו חורבן גלות) וגאולה (צפיה לישועה) של הרב יעקב שכטר שליט"א בירחון האוצר תמוז תשע"ט. כדי לחדד ולחזק עוד את הדברים - בפרט בימי בין המיצרים שבהם מדגישים יותר את הצער ומנהגי האבלות ופחות פחות את הציפיה לישועה - הייתי מוסיף כמין חומר לדברים לומר שהגלות והגאולה ניתנו בכריכה אחת ואי אפשר לזו בלא זו.

והעניין נרמז לענ"ד בטעם למצות כורך בליל הסדר, משום שמצה היא סמל וזכר גם לשעבוד (הא לחמא עניא) וגם זכר לגאולה ביציאת מצרים, וע"כ יש לאכול את המצה בהסיכה כבני חורין ומרור הוא זכר לשעבוד לכן כורכים אותם יחד. רוצה לומר, שגזירת השעבוד והגלות ניתנה בכריכה אחת יחד עם בשורת הגאולה, כפי שהיה בברית בין הבתרים שנתבשר אברהם אבינו על גלות בניו בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה ובאותה נשימה כביכול הבטיחו על הגאולה "ואחר כך יצאו ברכוש גדול", וכן בירידת יעקב למצרים יעקב אבינו ירא לרדת למצרים אך הקב"ה מבטיחו "אל תירא מרדה מצרימה אנכי ארד עמך ואנכי אעלך גם עלה". הראית לדעת כי אין גלות ללא גאולה ואי אפשר שתתקיים זו בלא זו כיון ששתייהן כרוכים זו בזו. ומכאן נובע ממילא החיוב לצפות לישועה, וכדאי את בגמרא מכות (כד:): שהיו רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא מהלכין בדרך ושמעו קול המונה של רומי וכו' שוב פעם אחת היו עולים לירושלים (אחרי החורבן) כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם, כיון שהגיעו להר הבית, ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ורבי עקיבא מצחק אמר להם מפני מה אתם בוכים אמרו לו מקום שכתוב בו "הזר הקרב יומת" ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה, אמר להם לכך אני מצחק דכתיב (ישעיהו ח) ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו, וכי מה עניין אוריה אצל זכריה? אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני, אלא תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה באוריה כתיב (מיכה ג) לכן בגללכם ציון שדה תחרש וגו' בזכריה כתיב (זכריה ח) עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים, עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזה אמרו, עקיבא ניחמתנו, עקיבא ניחמתנו.

ובהאי סליקא לה מסכת מכות וה' יתברך יאמר די למכותינו וסוף לצרותינו. כי כבר אנחנו בתקופת בין השמשות בין הגלות הלזו לגאולה השלמה, כהפרש הזמן בין חמץ למצה בין גלות לגאולה, וה' ברחמיו יחיש את גאולת עמו ישראל בביאת גואל ובבניין אריאל כב"א.

ראובן אוחנה, צפת עיה"ק ת"ו

האוצר ◆ גיליון ל"א

הערה על מאמרו של הרב יואל שילה "כניסה בטלית לבית הכסא" (עמוד

(כ"ג)

הרב יואל שילה הביא סברא שמכיוון שלובשים את הקיטל גם בליל הסדר לכן יתכן שאינו בגד המיוחד לתפילה. וקשה להבינו, דהרי עיקרו הוא לתפילה, וכמו שיאמרו שטלית אינו מיוחד כיון שמכסין בו ילד בן ג' וכדומה. והרי גם בימי הפוסקים לבשו את הקיטל בליל הסדר, ומ"מ אלו שלובשים קפטן לבן (ולא קיטל) והולכים בו גם במשך היום יש להקל.

ומה שהביא מעשה רב מגדולים שנכנסו בטלית לבית הכסא, יש להוסיף שב"האוצר" זה הביאו גם שהקיל בזה בעל הדרכי שמואל לענין תפילין, ומ"מ אין להביא ראיה מהם, שלא הלכו ד' אמות ללא תפילין וד"ת.

דוד אריה שלזינגר

מח"ס "ארץ דשא" על מ"ב

תגובת המחבר

מסכים עם ההערה, וגם לי לא היתה מובנת נקודת הקיטל בליל הסדר, אך עם זאת העתקתי אותה מהספר מאיר עוז, שכתב בשם הגר"ק שליט"א [אם זכרוני לא מטעני, כך הוא בשמו שם].

בעל הדרכי שמואל והרב שריה הלכו בתפילין, אך לא הרב ברנדייס ולא הגר"ד יפה, ולא הרב שך.

נחת ושמחה ושבוע מבורך

הערה על מאמרו של הרב יעקב אהרן סקוצילס "אם מותר להוסיף מיונו

לקופסת טונה בלי לטבלה במקוה" (עמוד מ"ח)

הרב יעקב אהרן סקוצילס שליט"א דן בארוכה כשקונים כלי שיש בו אוכל, האם מותר להשתמש באוכל בלי טבילת הכלי, והביא כמה טעמים להקל. ונראה לדון בטעם נוסף להקל, דמצינו כמה מקורות שעניין הטבילה הוא להוציא מטומאת הגויים, ומאחר שהתורה ציוותה דווקא בכלי סעודה, בוודאי יש ללמוד מזה שעניין הטבילה אינו מצד טומאת הכלי, אלא שהכלי ייתן טומאה באוכל. ואף שמבואר שאוכל שהיה בכלי גויים אינו נאסר באכילה, אי"ז אומר שאין עניין הטבילה מצד האוכל, אלא שאי"ז פגם בדרגה כזו שהתורה תאסור בדיעבד את האוכל, אבל זו כן סיבה להטיל חיוב לכתחילה שיטביל את הכלי, כדי להימנע מהמצב של אכילת אוכל עם פגם טומאת הגויים. ולפ"ז פשוט הטעם שאין צריך להטביל הכלי בשביל האוכל שכבר קיים בו, מכיוון שהאוכל שכבר קיים בו, והיה בכלי בשעה שהיה של הגוי והייתה עליו טומאת הגויים, לא תעזור הטבילה לטהרו, וע"כ מצד אוכל זה אין לחייב בטבילה ושפיר יכול לאכול את האוכל שקיים בו, כמו שיכול לאכול אוכל שהיה בכלי שחייב טבילה.

האוצר ♦ גיליון ל"א

ואין לומר שלא דרשין טעמא דקרא. לא מיבעיא לדעות הראשונים שטבילת כלים מדרבנן, אלא גם לדעות שטבילת כלים מדאורייתא, שפיר יש לדרוש כן הטעם, שהרי מצינו בגמ' שלומדים את חיוב הטבילה כפי שהיה ונאמר בפרשת מלחמת מדין, וא"כ י"ל גם לגבי זה שבפרשה איירי בשימוש בכלי במצב שהכלי ריק ואין בו אוכל.

אהרן הכהן פרידמן

תגובת המחבר

לכבוד הגאון רבי אהרן כהן שליט"א

ראיתי ההערה בנוגע לטבילת כלים, למעשה כתבנו שם כמו שכתב מע"כ שליט"א בפשיטות כמנהג העולם, אבל כל השאלה שדנתי שם היתה עם תוספת חידוש שאפילו אם מוסיפים מאכלים לכלי שאינו טבול, עדיין נחשב כהשתמשות הראשונה ואין וצריך טבילה. ומה שכתב מע"כ שליט"א הוי כ"ש שמותר למה שאני כתבתי, עיי' שם. וישר כח שהערתם לנו.

יעקב אהרן סקוצילס

הערה על מאמרו של הרב עמיחי כנרתי "דין יחוד עם דודתו - האם יש בו

חומרא של 'גייסא ביה'" (עמוד פ"ה)

הערה למאמר של הרב עמיחי כנרתי [תמצית שיעור של חכ"א], את המימרא של רב אסי (קדושין פ"א:) 'אמר רב יהודה אמר רב אסי מתייחד אדם עם אחותו ודר עם אמו ועם בתו - הרמב"ם לא פסק, והר"ן פסקה רק לגבי אחותו, ורבינו ירוחם פסקה לגבי כל הקרובות [כ"ג א': 'מתייחד אדם עם חמותו ודר עם אמו ועם בתו כך כתב רב אסי... והתוס' פסקו כרב אסי... ונראה דבשאר עריות אסור להתיחד, ודוקא לדור אבל לפרקים מותר להתיחד עם כל העריות הקרובות כגון אחותו ודודתו וכיוצא בהן, והרמב"ן (צ"ל 'רמב"ם') כתב סתם אסור להתיחד עם כל עריות שבתורה חוץ מאמו ובתו, וכן נראה עיקר]. ויש להוכיח שכך הדרך הרווחת בפוסקים להיתר, כגון ברדב"ז (ז' ל"ב) '...לגבי אחותו אסור לדור אף על גב דמותר להתיחד עמה ועם שאר העריות שהן דומיא דאחותו', ובהגהות רש"ש [קדושין פ"א: 'נ"ל דאחותו דקאמר רב יהודה ל"ד אלא ה"ה שאר קרובות... ובזה א"ש מה שלגלג אותו תלמיד על ר"ט שלא רצה להתייחד עם כלתו'], ודלא כאמרי יושר שהתפלל מנין זאת לרש"ש. וממילא העיקר להלכה - שמותר להתייחד הן עם עריות דשאר [קרבת דם] והן עם עריות של חיתון - לאחר שחז"ל ביטלו את היצרא דעריות, וממילא מותר להתייחד עם כלתו וחמותו ודודתו, שלא על בסיס מגורים קבועים, אלא שמאחר וסתימת ספרי זמננו לאיסור - יש להתיר רק בשעת הצורך.

יואל שילה

האוצר ♦ גיליון ל"א

תגובת המחבר

תודה על התגובה בשם חכ"א. נראה יותר נכון שלא להגדיר "העיקר להלכה להחזיר וסתימת פוסקי זמננו לאיסור", אלא שרוב הפוסקים כך הבינו בסוגיות ובדברי הראשונים שאיסור ייחוד כולל גם את הקרובות, חוץ מאמו, בתו ואחותו. וראה מה שכתבתי בהערה ב' במאמרי הנ"ל.

הערות על מאמרו של הרב דניאל אדר "דרך לימוד ההלכה" (עמוד קס"ד)

א.

קראתי את מאמרו הנ"ל של הרב דניאל אדר ויורשה לי להעיר שלש הערות קצרות כמיעוט ערכי והבנתי. אך ראשית אקדים ואומר כי המאמר כשלעצמו אכן מעניין והנושא אכן ראוי לדיון והעמקה והנדון הוא אקטואלי לזמנינו, וכפי שהמחבר כותב על מה ראה ומה הביאו לכתוב על כך ולהתייחס לדברים.

לגופו של דבר ולעצם העניין והמאמר, קשה לי להבין כיצד הוא כותב ומגדיר רק כסיבה טכנית ולא מהותית מדוע לפי מרן הב"י איננו יכולים להכריע ולהורות מן התלמוד (עמ' קצד). ולפענ"ד גם לפי דבריו ולפי פרשנותו, האם לזאת יקרה סיבה טכנית ולא מהותית, האם בקיאות ועיון ישר בתלמוד ובדברי הגאונים והראשונים הוא רק עניין טכני ולא מהותי.

ומכאן גם למסקנת דבריו (עמ' קצח-קצט) הגישה היותר נכונה בפסיקת ההלכה בזמן הזה. הוא כותב כי לנוכח המציאות שנוצרה והתהוותה של קיבוץ גלויות בארץ נתרועעו והתמוטטו יסודות המנהגים של הקהילות כפי שהיו בחו"ל מחמת קיבוץ גלויות ועל כן מצד תוקף "מנהגי הקהילות" אי אפשר לדון היום, ועל כן מוכרחים אנו לפנות אל מקורות ההלכה בתלמוד ובראשונים. ואם לא ניקח לידינו את אומנות אבותינו בעיון התלמוד ובהכרעה בכללי ההלכה הנכונים בדברי הראשונים בדרך העיון אזי חיים בלעונו וכו', עכת"ד.

ואני כרגע אשתומם ותמה תמה אקרא, ואיני מבין היכן ראה ועל סמך מה החליט בדעתו שאין תוקף למנהגי העדות והקהילות בארץ ויסודות המנהגים של הקהילות כפי שנהגו בחו"ל התמוטטו כאן בארץ. ראשית, אלפי העולים שעלו בגלי העליות הגדולות שהגיעו לארץ לא עלו כבודדים אלא כקהילות שלמות ואע"פ שעלו בכמה פעימות הרי הם עלו על דעת להצטרף לקהילותיהם ובני עדתם. כך הם הקימו ויסדו ישובים ומושבים וערים חדשות מצפון הארץ ועד דרומה ורוב רובם היו מבני העדה, ולא שייך בכה"ג לטעון קמא קמא בטיל.

ועד שהוא טוען כזאת בכמה ערים ובאיזה ערים וקהילות הוא הספיק לבקר ולראות במו עיניו את אשר הוא טוען. והרי אפילו הגרע"י זצ"ל, כמה שהתאמץ לאחד את כל הקהילות והעדות הספרדים ע"פ פסקי מרן השו"ע לא עלה הדבר בידו וכפי שהוא בעצמו כותב באותו מאמר (עמ' קצח) ואף בריה דאבוה ממשיך בכך. אך בפועל קרה להיפך ישנה ומתקיימת ב"ה שיבה של בני העדה למקורותיהם ולמנהגי אבותיהם, נוסדו בתי כנסת ונדפסו סידורי תפילה ומחזורים לפי נוסח ומנהג אבותינו הקדושים ונתחברו ספרי הלכה ומנהג המבססים ומחזקים את

מנהגי אבותינו נ"ע. ומי לנו גדול ועצום רב רבנן הגאון הגדול רבי שלום משאש זצ"ל, אשר בתשובותיו בכל ספריו תבואות שמ"ש ושמ"ש ומגן חזק וביסס את מנהגי אבותינו ועודד את בני העדה להמשיך במנהגי אבותם גם בארה"ק, והוא עצמו כל שנותיו בארץ לא שינה מנהג אחד ממה שנהג בהיותו במרוקו. כמובן בבתי כנסת שהציבור הוא מגוון מבני עדות שונות, אולי כמו בנצרת, מקום מושבו של המחבר נ"י, יש למצוא את הדרך להתפלל יחד, בפרט בשבתות בחגים ובימים נוראים.

בברכת התורה

ראובן אוהנה

צפת עיה"ק ת"ו

ב.

לכבוד הרב ראובן אוהנה שליט"א. ראיתי את הערות כבודו, ויורשה לי לענות עליהן. כבודו כתב דברים בערבוביא. יש לחלק בין הביאור שלי בדברי מרן הב"י לבין תוקף מנהגי הקהילות. לגבי הביאור שלי בדעת מרן הב"י, איני אומר קבלו דעת, הצעתי ביאור מסתבר שמסביר את החילוק בין שיטת הפסיקה של מרן לבית שיטת הפסיקה של הרמ"א. ואסביר, כמו שמרן הב"י כתב בעצמו בתשובה שהבאתי מאבקת רוכל, לפי דעת מרן היכולת להוציא דינים ולדקדק מהתלמוד עדיין מסורה בידינו, אם כי היא מצומצמת מסיבות טכניות. אולם, לפי הרמ"א אנו מחוייבים על פי כללי התלמוד לקבל את פסקי פוסקי הדורות האחרונים. אמת שההיקף והעיון הישר הם סיבה מהותית. אולם כנגד דברי הרמ"א ושיטתו זו סיבה טכנית, שכן אם יהיה פוסק שבקיא בדברי כל החכמים (כמרן הגרע"י) ומעיין כחד מן קמאי (כמרן החזו"א) פשיטא שיש בידו לחלוק על האחרונים ואף על הראשונים שקדמוהו. וכבר היה לעולמים כהגר"א והחזו"א ורע"א ועוד, וזה רק מחמת עיון הסוגיא.

ולעניין מנהגי הקהילות. בעניין זה נשתברו קולמוסים רבים, ואף שעדתי מרוקאית אני איני מרגיש שום צורך להגן על מנהגי אבותי. כל מי שיחקור קצת יראה כמה צדק הגר"ש עמאר בהסכמתו לאחד מסידורי דרכי האבות שיצאו. המנהגים במרוקו (לדוג' אך ה"ה בכל ארצות צפו"א ובכלל) היו שונים ממקום למקום ומעיר לעיר, ואי אפשר לדון על פיהם אם אנו באים ליצור גישה אחידה ומוכרעת. הנה, אפילו במנהג שכיום מנפנים בו יוצאי המערב הפנימי, כברכת ההלל בר"ח, ידוע שלא היה זה מנהג מוסכם (אם כי נפוץ מאוד). היו קהילות שקראו הלל בברכה גם ביחיד (כדעת הרא"ש), היו קהילות שקראוהו בברכה רק בציבור (כפי שמשתמע מלשון הרי"ף ואכמ"ל), ויש שקראוהו בלא ברכה כלל (כדעת הרמב"ם והוא מנהג פס הקדמון, כמו שכתב הגר"ש דבליצקי בספר הזכרון למרן הגרע"י). וה"ה במנהג הימנעות מאכילת הקטניות בפסח, שהגר"י משאש בעל מים חיים ביטל מנהג זה עוד במרוקו, ושאר בשרו רבינו הגר"ש משאש קיים מנהג זה גם באר"י. וידוע שגם במרוקו בכל מקום היו אוסרים ומתירים קטניות אחרות. והס שלא להזכיר כל מיני מנהגים בהלכות נידה (שהם היו אגב נפוצים בכל מרוקו), שהיום אין אפילו אחד שנוהג אותם, אף שאלו היו מנהגים פשוטים יותר מכל, ואף "אימותנו הקדושות" נהגו בכך. וכל מי שרגיל בספרי

האוצר ◆ גיליון ל"א

פוסקי המערב יראה שספר נתיבות המערב שונה מאוד מספר נהגו העם, ולא אגזים אם אומר שיש שם שתי שיטות פסיקה אחרות לחלוטין. אפשר גם להבחין בין שתי שיטות פסיקה אצל גדולי רבני מרוקו, הלא הם הגר"ש משאש מחד והגר"י מאמאן מהצד השני, ושניהם היו דיינים במרוקו וחלקו רבות אחד על השני. ואפשר להאריך בזה רבות. ואם כן, כיוון שעוד בארצות פזוריהם המנהגים לא היו ברורים, כיצד נבוא להכריע בהם כעת כאשר עלו לשכון כבוד בארץ ישראל?

גם כתב כבודו שאני טוען 'קמא קמא בטייל', חי נפשי לא טענתי כזאת, ולא הזכרתי בכל דברי את תשובתו הרמת'ה של מרן הב"י בעניין זה. וכל כוונתי הייתה שיש לדון על פי המקורות התלמודיים והגאונים והראשונים ולא להיאחז במנהגי קהילות. ומה לכבודו כי ילין, הלא הגאון הרב אליהו רחמים זייני שליט"א, ראש ישיבת אור וישועה, עם כל קנאתו למנהגי האבות וכו' שיטתו היא כמעט בדיוק כפי שכתבתי. הלא הוא פוסק כפי הגאונים, שהם מייצגי הדין התלמודי והמנהג לדעתו. משום כך הוא מורה לברך על ההלל בר"ח, ומשום כך הוא מורה לברך "לפני" הדלקת נרות שבת, כדעת מרן הגרע"י וכפי השמועה שאומרים בשם הגר"ש משאש (וכמו שכתב הגאון הרב אריאל אדרי שליט"א, רבה של הר חומה בילקוט שמ"ש). ויש גם מקרים רבים שחכמי מרוקו חלקו כליל על המנהג שהיה נפוץ במרוקו ואכמ"ל. מ"מ הא קמן שאין המנהג קובע גם לא לדעתם ופשוט, ולא נסתפק בזה אדם מעולם.

כבודו כותב: "בכמה ערים ובאיזה ערים וקהילות הוא הספיק לבקר ולראות במו עיניו את אשר הוא טוען". טוב, זאת אומר אני יליד אזור המרכז, ברוב ככל בתי הכנסת הספרדיים בגוש דן זוהי הגישה. כמובן עם נטיה לכל מיני כיוונים, אך זהו הכיוון הכללי. מעולם לא שמעתי עד גיל עשרים מישהו ספרדי שמברך על ההלל בר"ח או שאומר 'יראו עינינו'. אני יודע כיום שבדרום הארץ ובצפונה המצב שונה. אולם, גם שם הכרעת ההלכה על פי רוב נתונה לילקוט יוסף ולספרי ההלכה היומית המתפרסמים מידי שנה בשנה על פי פסיקות מרן הגרע"י (עם נגיעות הרב מאזוז/מנהגי מרוקו). ביקרתי במושב חצב, ובמושב איתן, ובמושב עוזה, ובבני ראם ועוד, כמובן שאף אדם לא יכול להקיף את כל המושבים בארץ.

עוד רגע אדבר על המחזורים והסידורים וכו'. ראשית, כל הרואה את ריבוי 'מחזורי האבות' בקרב נוסחאות יהודי מרוקו (אצל יהודי תימן המצב שונה במקצת), לא ידע היאך להבין את הדבר. כל סידור שונה מחברו. אלו מביאים את מנהגי יהודי האטלס, ואלו רק את מנהגי העירוניים. אלו שמים דגש על מנהג מראקש ואלו דווקא על מרוקו הספרדית. יש שהגדילו לעשות ואף כתבו בסוגריים "יהודי מראקש מוסיפים כאן כך וכך" ועוד כהנה רבות. כך שהסידור במקום להיות כלי להתפלל עמו לאבינו שבשמים הפך להיות מקבץ מנהגים שאינו מסודר כלל ועיקר, וגורם רק לבלבול במקום לאחידות. זה מה שקרה בשטח הסידורים.

ועוד זאת, כל הסידורים הללו הצליחו אולי בחלק מאוד מסויים של שטח ההלכה והוא התפילה. וגם בזה לא הצלחה מוחצת שכן רבים בתי הכנסת שמתפללים בסידורי אבות וכד' ואינם מברכים על ההלל בר"ח. וזה מפני שבשדה התפילה אמנם הם נחלו הצלחה חלקית, אך

בשדה ההלכה הניצחון של פוסקי ההלכה, ובראשם מרן הגרע"י, מוחץ הרבה יותר. והדברים ידועים.

ועוד זאת אעיר, שלענ"ד להתעסק בחיזוק וביסוס מנהגי האבות, זהו שימוש בכוחות שה' יתעלה נתן לנו לריק. וזה מפני שכמו שכתבתי, האויבים בכרם בית ישראל רבים והן המה יודעים כיצד לעקור כל מנהג. ואם אנו לא נשיב להם ונקהה את שניהם בדרכים שהם מעיקר הדין, אלא במנהגים, כמעט חיים בלעונו.

ועוד זאת, גם הרב משאש שינה הרבה מנהגים ממה שנהגו במרוקו והדוגמאות רבות, ואם כן ערבך ערבא צריך.

מקום מושבי אינו בנצרת (ששם הנוסח הוא בכלל "סוני" או "שיעי"...) אלא בנצרת עילית. וכאן כל בתי הכנסת מתפללים בסידורי אבותינו, ואף לא אחד מברך על ההלל בר"ח, ויהי לפלא ולראייה ולשיטת.

בהערכה רבה ובצפיה לבניין אריאל

דניאל א' אדר ס"ט

נצרת עילית ארץ הגליל

ג.

לכבוד הרב דניאל אדר/י שליט"א.

שלום וישע רב.

קראתי את תגובתך על ההערות שכתבתי על מאמרך בנדון. ואענה חלקי גם אני אחד לאחד. לגבי מנהגי הקהילות ושמירה על מנהגי אבות גם בארה"ק. אני מתרשם מרוח הדברים ומבין השורות שכתבת שניכר הדבר שכב' גם נסחף אחר שיטתו ופסיקותיו של הגרע"י זצ"ל. נראה לי שכבודו לא כ"כ בקיא במקורות ההלכה של מנהגי מרוקו ונאחז בדבריו של הראש"ל הגר"ש עמאר שליט"א, שאותם גם אני ראיתי ולפי דבריו עולה כאילו אין מנהג כזה שאפשר לקרותו 'מנהג מרוקו' כי היו מנהגים שונים ממקום למקום ולא ראי זה כראי זה. הטענה הזאת ידועה ונדושה.

וזאת אשיב. האם כבודו ערך רשימה של המנהגים השונים ובין המנהגים שנהגו ברב ככל יהודי מרוקו בכל הקהילות היהודיות במרוקו בכל מקומות מושבותיהם? למשל, כב' מציין כדוגמא את פסיקתו של הגר"י משאש זצ"ל שהתיר קטניות (בתשובה שם מדובר על אורו בלבד ולא על שאר קטניות), זו דיעה כמעט יחידאה. האם זה מעיד על המנהג בכל מרוקו? וברור שרוב ככל יהודי מרוקו נהגו איסור באכילת קטניות היבשים בפסח. ברור בלי ספק שרב המכנה המשותף על השונה מקהילה לקהילה. ואנא עבדא כבר כמה שנים התפללתי במניין של הגר"ש עמאר שליט"א ביום הכיפורים לפי נוסח ומנהג יהודי מרוקו, והיו שם כמדומני מתפללים שהם או אבותיהם עלו מכל ערי וקהילות מרוקו, וכולם התפללו בשפה אחת ובנעימה אחת ואמרו את כל

הפיוטים במקומם בין "ברוך שאמר" ל"ישתבח", ולא אחרי העמידה, כמנהג עדות המזרח האומרים אותם אחרי החזרה כנגן כמנגן.

הייתי מאד ממליץ לכבודו לרכוש ולעיין בספריו של הרה"ג משה עבדלחק שליט"א "מנהגי עלמ"א" - שו"ת על מנהגי מרוקו. תראה איך הוא צולל במקורות מהתלמוד, בפוסקים ראשונים ואחרונים, בעיון זך וישר, ומעמיד את המנהג על מקומו על יסודות איתנים מוצקים ומוצדקים. ותשאל ותבא חשבון עם עצמך אם אינך עובר על מנהגי אבותיך ועל "אל תישש תורת אימך" ולא מועילה בזה התרת נדרים. ויש בזה מחלוקת ראשונים אם מועילה התרת נדרים על מנהגי אבות בסוגיא דבני ביישן בפרק מקום שנהגו (פסחים נ-נא), עיין ברא"ש ובקרבן נתנאל דלא מהני התרת נדרים על מנהגי אבות. ע"ש. וכן מנהגים ותקנות שנהגו במימר עירין קדישין לסייג ולגדר לרבים כמ"ש מרן בשו"ע יו"ד סימן רכח סעי' כח ע"ש (וכמו אכילת קטניות בפסח ולא מועיל אם הוא חשב שחמוס זה חמץ, שלא נתנו את הדבר ביד כל אחד ואחד). ועל קבלת רבים כמ"ש בשו"ע שם סי' ריד ס"ב, ע"ש.

ומה שטען נגד הסידורים לפי מנהג קהילות מרוקו שנדפסו בשנים האחרונות, לא אכחד ולא נסתר מעיני שהיו אי אלו שיבושים בחלק מהסידורים, ודוקא סידור אבותינו הוא לענ"ד הכי טוב שביניהם. ולאחרונה יצא גם סידור "עטרת אבות" בהוצאת ידידי הרב משה סויסה שליט"א. הוא מלא בכל כל מכל ומסודר בסידור חדש, שאולי מעט יקשה על המתפלל להתמצא בו ולמצוא את מבוקשו, אבל הוא גם עשה מפתח לפי סדר א-ב להקל על המתפלל. אבל למה כבודו רואה ומונה רק את השלילי בעיניו, ומדוע שלא יראה וישקיף בעין טובה על עצם ומהות העניין כשלעצמו והתכלית של הוצאת וההדרת סידורי תפילה ע"פ מנהגי אבותינו הקדושים. ואדרבה, אם יש לכבודו הערות בבחינת ביקורת בונה אזי יפנה אותם למו"לים כדי שיתקנו במהדורות הבאות וגם אתה תבא על שכרך.

בברכה רבה ויישר כח
ראובן אוחנה צפת עיה"ק ת"ו

ד.

לכבוד הרב ראובן אוחנה שליט"א. השלום והברכה!

לפני שאבוא להעיר על עצם דברי כת"ר, שומה עלי ועל הבאים אחרי לתמוה על דבריך. למה מי ששומר על "מנהגי האבות" הוא אשר עומד בפרץ מפני הסחף. אך מי שבעומק עיונו ודרכי לימודו הגיע למסקנה הלכתית שמנהגי האבות אינם מחייבים בארץ הקודש, הוא "נסחף" אחר שיטת מרן הגרע"י. דהיינו אין לו חשיבה עצמית אלא הוא רק נסחף בזרם (העכור?) של נטישת המנהגים. יש כאן לצערנו יותר מזלזול כלפי הארז אשר בלבנון, ומצודתו פרוסה בירושלים. האמת אומר, שכל המכירני יודע שגם אני בצעירותי נהגתי כך, רק לאידך גיסא. הייתי מתנגד לכל פסק שמתנגד לפסקי מרן הגרע"י וכד'. אולם, מאז ועד היום עברו הרבה מים בירדן ולמדתי הרבה סוגיות בחסדי ה' יתעלה, וראיתי שיש למצוא לעיתים מקורות נאמנים

לחלק מהמנהגים. ואף יש להקשות בכמה סוגיות על דעת מרן הגרע"י. וזה כבר כמה שנים שאיני עומד "ומגן" על דעת מרן הגרע"י, אלא הכל לפי עיון הסוגיא. ואיני מרחיק עדיי, השתא פרסמתי בירחון האוצר מאמר ובו הקשתי ארוכות על 'זמן ר"ת', שמרן הגרע"י אחז בו הרבה מאוד. ויותר על כן, קיבלתי שם לחלוטין את דברי הגאון הרב ברדא שליט"א, שהדברים ידועים כיצד התבטא כלפיו מרן הגרע"י זצ"ל. יתר על כן אני נוהג כדעת מרן השו"ע בעניין נפילת אפיים (וכמו שהיה גם מנהג מרוקו), וכשדברתי על זה עם מרן הראש"ל הרב יצחק יוסף שליט"א לפני שמונה שנים, שאלני למה אני עושה כן, הרי אין כן דעת מרן הגרע"י (וזה היה בחיי חיותו!) ונומיתי לו 'אין דרכנו לחלוק על מרן השו"ע'. וחייד ונענע לי בראשו. וכי הלזה יקרא 'נסחף אחר שיטתו ופסיקותיו של הגרע"י זצ"ל? אתמהה.

ויתר על כן, כפי שכתבתי, בעירנו נצרת עילית יע"א כל מנייני הספרדים הינם מרוקאים, ובראש השנה בבית הכנסת אמרו את הפיוטים במקומם בין ברוך שאמר לישתבח, וגם אני אמרתי כן עמם יחדיו בקול נעים גילת ורנן, בכדי שלא לפרוש מן הציבור. וזו נקודה מעניינת, שכן לאחר כמה חדשים למדתי סוגיא זו בעיון, וראיתי שמעיקר הדין מותר להפסיק שם לפיוטים, גם בדעת מרן השו"ע, אולם מעיקר הדין עדיף שלא להפסיק שם בפיוטים. ואולי אפרסם זאת באחד מהגיליונות הבאים. רק אומר בזה שני דברים. גם בזה דעת הגר"י משאש היתה כדעת חכמי ירושלים, כן כתב בתשובה, וגם בפיוט מי כמוך ואין כמוך שפרסם לאחר מלחמת ששת הימים מוכח שאמרו קודם אשרי יושבי ביתך שקודם ובא לציון. ואף כתב שם 'ומשבח אני את יושבי מזרח' ולא עמד בתוקף על מנהג אבותיו. ואם הוא לא עמד, למה אני כן צריך לעמוד? ולא תהיה פונדקית ככהנת?

עוד נקודה, שקשורה דווקא למי כמוך של רבי יהודה הלוי. פיוט מפורסם זה תוקן לאמרו בתוך ברכות קריאת שמע לפני 'מי כמוך' של אמת ויציב, בספרות המחקר קוראים לזה 'יוצרות'. ואעפ"כ בזה לא עמד טעם המערביים בהם, וגם הם הזיזו את הפיוט למקום יותר נח מחמת ההפסק. למרות שרבי יהודה הלוי עצמו כתב זאת בכדי שיאמרוהו באמצע ברכת אמת ויציב, וכן היה המנהג בספרד שנים רבות. והנה, יש שתי אפשרויות להסתכל על זה, או להמשיך את הקו ולומר 'כשם שהזיזו את מי כמוך למקום יותר נח מבחינת ההפסק, כך אנחנו צריכים להזיזו למקום עוד יותר נח שבו אין חשש כלל', שזו שיטת הרמב"ם ומרן הגרע"י, או שנאמר 'כיוון שאין צורך להזיזו שכן אפשר לאמרו שם אז חזק עלינו המנהג ונשאירו במקומו'. אולם, דבר הנראה לעיניי הוא שפשוט שאפשר לנקוט גם בגישה הראשונה.

בנוגע לרשימת המנהגים, ברור שלא ערכתי רשימה. אולם, כפי שכתבתי כבר, איני רואה בזה צורך. לשם מה לשמור על מנהגי אבותי כשכל ימיי גדלתי בין המזרחיים (ואף מצד אמי אני מיוחס למעלה בקודש לרבי אלישע דגור אב"ד בגדד), ואת שירת הבקשות אני מכיר את החלאבית ולא המרוקאית, ומצד הגישה ההלכתית אני יותר רואה ומסכים בדעתי עם גישת מרן הגרע"י ולא עם גישת הגר"ש משאש. ולמרות זאת, היכן שנראה לענ"ד להעיר על מרן הגרע"י ולנקוט כדעת הגר"ש משאש כן אעשה, וכבר היו דברים מעולם (כמו בעניין ביה"ש דר"ת, ובעניין הפיוטים שהזכרתי ועוד).

איני רואה צורך ברדיפה אחר המנהגים, מחמת הגישה ההלכתית שביררתי בס"ד במאמרי. אם העיקר הוא דין התלמוד, אזי אם מדין התלמוד יש לברך על ההלל בראש חודש, אז גם התימנים צריכים לברך. ואם מדין התלמוד אין לברך, אז גם האשכנזים והמרוקאים אסורים בברכה זו. ועל כן מה יועיל ומה יציל המנהג? סתם לשם השמירה על הפולקלור? ברור שיש מנהגים שיש לשמור עליהם (וגם הרב יצחק יוסף שליט"א מסכים לזה, כמ"ש בעין יצחק בעניין זה כמה פעמים) וכל מה שהתנגדו אליו זה רק במנהגים שיש בהם חשש איסור. פשיטא לי כביעתא בכוחא שאם יבוא איזה מרוקאי למרן הראש"ל ויאמר לו שהוא לא מברך בשו"ם ברכת הנותן ליעף כח כיוון שזו דעת מרן, שהוא יסכים שאפשר לנהוג כן גם בארץ ישראל.

לגבי הגר"י משאש, כמ"ש לעיל, לא רק באורז הלך נגד המנהג אלא גם בעוד נושאים, ואם מגדולי רבני מרוקו הלכו לעיתים נגד המנהג באיזו מקומן של שבחים, למה אנחנו צריכים להעמיד את המנהג כאן בארץ ישראל? אם הם שינו, למה אנחנו לפי עיון הסוגיא לא יכולים לשנות ולקבל את הדברים. אמר לי נינו של הגר"ע אבורביע, שכאשר זקנו הגיע לארץ, נטש את מנהגי מרוקו וקבל את מנהגי ירושלים. וכן הוא לגבי עוד חכמים מראשי עדת המערביים, בהגיעם לארץ ירושת"ו קבלו את מנהגי ירושלים. וכן הוא לגבי הרב פקודת אלעזר ועוד ועוד רבים.

ומעין זה אמר לי חבר הנמנה על עדת השרעבים, שהמחלוקת בין השרעבים לבלאדים היא בהגדרת המנהג. הבלאדים אומרים שהגדרת המנהג היא 'מה עשו בפועל בתימן'. והשרעבים אומרים שהמנהג הוא 'לקבל את הכרעות הספרדים ומחשבותיהם', שכן הרמב"ם לא היה תימני ומנהגיו והלכותיו דחו כמעט לחלוטין את מנהגי תימן שקדמו לו, ועל כן המנהג בתימן הוא לקבל מהספרדים. וצרף הדברים לכאן.

בנוגע למ"ש כבודו 'רב המכנה המשותף על השונה מקהילה לקהילה' ברור לענ"ד שכבודו צודק. אולם, איני רואה שום צורך לרדוף אחרי מנהגים אלו, כאשר אני יכול להגיע אל מקורות ההלכה בצורה ברורה הרבה יותר.

בנוגע לספרי הרב עבדלחק (אגב, פירוש השם בערבית הוא 'עבד ה' או 'עבד האמת', 'חק' בערבית-ספרותית משמעה אמת), לשמע אוזן שמעתיהו, ובודאי אם הוא מוכיח שהמנהג נכון בצורה אבסולוטית, דהיינו למנהג זה התכוונו חכמי התלמוד והראשונים, אז לא רק 'מותר' למרוקאים לנהוג כן, אלא כל עדות ישראל מחוייבים לנהוג כן. ואם הדברים אינם מוכרחים (כמו שראיתי לצערי בהרבה מספרי המנהגים, שלא של הרב עבדלחק, אלא בספרים אחרים שמעמידים דברים בצורה חלשה ואת כל הטענות יש לדחות) אזי יש לשקול אם מותר לנהוג כן (כמו בפיוטים וכד') או שאסור לנהוג כן (כמו בברכה אחר ההדלקה או ברכה על ההלל בר"ח, שיש בזה חשש איסור).

ומה שכבודו מקשה עלי שאני עובר על מנהגי אבותי, והאריך קצת במקורות לגבי הסוגיא דבני ביישן. מלבד שנחלקו הראשונים בביאור הסוגיא, אומר כאן דבר כללי וכבודו יבין ושבו ורפא לו: אני מעדיף לעבור כל ימי על מנהגי אבותי, ולא לברך פעם אחת ספק ברכה לבטלה בהלל בר"ח או בברכה אחר הדלקת נרות. ודי בזה.

בנוגע לסיפורים, אפשר כדברך. אולם, כפי שבודאי אתה מבין, מבחינתי אין הבדל אם אני מתפלל בנוסח הבבלים (חוץ מחתימת שובר אויבים ומכניע זדים, שיש לגרוס זדים ולא מינים, כדעת מרן הגרע"י ולא כהרב בא"ח), או בנוסח המרוקאים (כאשר אני עולה כש"ץ בנצרת עילית רק בנוסח זה אני מתפלל), או בנוסח תימן. כאשר אני נכנס לבית כנסת תימני אני לוקח תכלאל וכאשר אני נכנס לבית כנסת מרוקאי אני לוקח סידורי אבותינו וכאשר אני נכנס לבית כנסת ספרדי רגיל אני לוקח עבודת ה' או אחד משאר הסיפורים (עם עדיפות לאיש מצליח). אין שום הבדל באיזה נוסח אדם מתפלל. הנוסח שתיקנו חז"ל לא היה נוסח מרוקאי או בבלי או תימני (למרות שלנוסח התימני הוא הכי קרוב). ועל כן כל המאמץ להגיע לנוסח המרוקאי המקורי, מלבד שאין דבר כזה, הוא שוב, שימוש בכוחות שנתן לנו ה' יתעלה להבל ולריק. ועל כן איני משקיף בעין טובה על עצם העניין כיוון שאין בזה שום עניין לענ"ד, בזבוז זמן וכוחות וכסף (ועצבים...). וזה לפני שבכלל נזכיר את שיבושי הדקדוק שיש בסיפורים אלו שע"פ רוב אינם מוגהים די הצורך. ועל כן, במקום לרדוף אחר נוסחאות וסיפורים של התרגלתי בהם אני מעדיף לקחת איש מצליח (של התוניסאים!) ולהתפלל דרכו. מי שמשמח אותו להתפלל בסיפורי האבות, מצויין אדרבה, מי שמרגיש שזה מקרב אותו לה', עוד יותר טוב. אך עניין לכשעצמו אינו רואה בזה.

אגב, שלא תאמר שאני 'מבחוץ'. אבי סבתי היה רבי חנניה זוהר שהיה חברותא של הרב משאש אצל הפחד יצחק. אז איני לגמרי מבחוץ, רק על פי העיון איני רואה בזה שום צורך. לכל היותר פולקלור.

בכבוד ובהערכה דניאל א' אדר(י) ס"ט

ה.

לכבוד הרב דניאל אדרי שליט"א

שלום וישע רב.

קראתי שוב את דבריך וכבודו שוב ושוב חוזר על דעתו בעניין חיוב שמירת המנהגים, ולפי דבריך כבר אין ערך לשמירת המנהגים וביטלת את תורת המנהגים לפי ראות עיניך ואתה תחליט מה לקרב או מה לרחק "רק לפי עיון הסוגיא". ניכר אומנם שכבודו בר אוריין הוא, אך איך אפשר לקיים קהילה לפי דרכך, אם נתת ביד כל אחד לבטל את מנהג אבותיו לפי ראות עיניו. אין לך הרס וחורבן גדול מזה. ואיך אפשר לחנך את ילדי ונערי ישראל לכבד את מנהגי האבות אם הבן רואה שאביו בעצמו אינו שומר על מנהגי אבותיו, ומה תענה לו כאשר ישאלך בנך מחר מה זאת? דומני שיש קצת יוהרה בהבעת דעה כזאת.

והתוצאה מגישה כזאת היא בדיוק כמו שכבודו כותב, שאין לו שום מנהג מחייב בידו מצד המנהג עצמו. ואין לך שום מחויבות להתפלל בנוסח אבותיך, בסידור "איש מצליח" או בסידור "אבותינו" או "דרכי אבות".

אתה כותב שאתה מעדיף כל ימיך לעבור על מנהגי אבותיך ולא לברך פעם אחת ברכה לבטלה. אני תמה על כבודו, אני יכול להבין אם היית כותב שאתה חושש לדעת הסוברים כן

האוצר ◆ גיליון ל"א

כמו בברכת הדלקת נרות בע"ש, אבל אתה שמת וביטלת את כל הפוסקים מהם גם פוסקים ספרדים כמו הבא"ח וכה"ח שיש לברך אחר ההדלקה כדעת הרמ"א ולא חששו לברכה לבטלה ובמקום מנהג לא אמריןן סב"ל. האם הם לא נתברכו ביראת שמים כמוך...

ועוד בעניין הפיזטים בר"ה ויו"כ. אעתיק לך את מה שכתב רבינו אור החיים הקדוש בספרו חפץ ה' (ברכות יא ע"א) תוספות ד"ה אחת ארוכה זה לשונו: "מכאן ראיתי להוכיח לחזק המנהג שנהגו לומר הרבה פזמונים ותחינות ביום התענית וביום ראש השנה ויום הכפורים בתוך י"ח כפי סדר הנוגע לכל אחד כי כן נתנו רשות רבותינו להוסיף כפי מה שירצו ודלא כמנהיגים להשמיט הפיזמונים ביום יוהכ"פ מתוך התפילה כי מנהג אבותינו תורה וכן ראוי להניח הסדר שכתוב במחזוריים". עכ"ל. האם כבודו לא חש שום יראה והתבטלות אל מול דברי רבינו אור החיים הקדוש. עם כל הכבוד, האם אתה יכול להחשיב את ההכרעה ההלכתית רק לפי ראות עיניך ועיוןך בסוגיא בלא להתחשב כלל במנהג אבותינו, ומנהג אבותינו תורה היא.

ועוד אני תמה על כבודו, שמתהלך בגדולות וכותב אם הם אותם רבנים וחכמים שינו למה אני חייב להיצמד למנהג. אם כבודו היה כותב שהוא סומך על אותם רבנים בעניין מנהג כזה או אחר, הייתי יכול לשמוע, למרות שזה נגד המנהג, אבל מה שכבודו בעצם אומר כאן ומשתמע מדבריו זה לא שהוא סומך על דעתם אלא שהכל לפי ראות עיניו, ואם הם למדו את הסוגיא אחרת והגיעו למסקנה אחרת גם אני יכול. גם אם לא כתבת זאת כך, זה מה שמשתמע מדבריך. וכאן כבודו הפריז במדתו, וכבר אמרו חז"ל איזהו חכם המכיר את מקומו. ובמקום גדולים אל תעמוד. ואם ראשונים כמלאכים וכו'. וגם אם כבודו ראה או שמע שמקצת החכמים שינו את דעתם או כתבו לבטל המנהג, אם כבודו רוצה לראות אם דברי אותו חכם התקבלו, פוק חזי מאי עמא דבר.

לסיכום, ההבדל ביני לבינך הוא שכבודו יכול להרשות לעצמו לחלוק על ראשונים ואחרונים מתוקף עיונו בסוגיות התלמוד ובדברי הפוסקים, ואנא עבדא כננס על גבי ענק נתלה באילני ברבני מאן מלכי רבנן. ואם אני נשמע כחולק על שיטת הגרע"י זצ"ל ובנו יבדל"א הגר"י יוסף שליט"א, זה לא משום שאני מציב את עצמי באותו מקום ובאותו מעמד, אלא שאני נסמך על מנהג אבותינו, ומשום חובת שמירת והנחלת המנהגים לדורות הבאים ואין לנו רשות לשנותם.

בברכה רבה ובהערכה

ראובן אוהנה, צפת עיה"ק ת"ו

1.

כמו שכבר כתבתי יש ביננו הבדלי גישות בזה העניין, ועל כן ההתכתבות עמי אינה פרודוקטיבית ואינה מועילה. כמו כן, אני מבקש שלא לדון ביראת השמים שלי. רק אומר שאיני חושב ששמירה קנאית על מנהגים מוכיחה על יראת שמים גבוהה. יש יראי ה' שאינם 'משומרי המנהגים', ויש שומרי מנהגים שאינם יראי ה', וכמוכן יש גם להיפך.

קצת תימה שכבודו מביא ראייה מהרב אור החיים הקדוש, שכן כל מי שהרגיל בספרו ראשון לציון יראה שגישתו ההלכתית היא ממש כמו שביארתי, והמעין שם יראה שמבחינה מסויימת אפילו יותר מהגר"א.

בסופו של דבר אני חושב שהגישה שהצגתי יותר נכונה, אם כבודו חושב שגישתו היא היותר נכונה בודאי שיכול לילך בגישתו ולפסוק על פיה הלכה. ירא הקורא וישפוט. אני לא השתכנעתי מדבריך, ואתה לא השתכנעת מדבריי, וגם לא ניסיתי כלל לשכנעך.

רק כיוון שאני רואה שכבודו מחזיק החזק היטב בתורת המנהגים, ואני בכל מאמרי לא באתי לסתור דרך זו, אלא אמרתי עוד שהרמ"א, ולמעלה בקודש רבינו תם, הלכו בגישה זו, בודאי שהיא דרך לגיטימית. רק אמרתי שכיום בארץ ישראל לענ"ד יותר נכון לילך בגישה השניה שביארתי במאמרי. ומ"מ כמו שהוכחתי שתי הגישות הללו אינן מסכימות עם הגישה השלישית שהבאתי במאמרי, המצוייה אצל רבנים מחוגים מסויימים.

בכבוד ובהערכה

דניאל אדר ס"ט, נצרת עילית ארץ הגליל

כתובת המחברים למשלוח הערות:

הרב אוריאל בנר
baneruri@gmail.com

הרב שלמה מאיר יאקב
0504174084a@gmail.com

הרב דוד לוי
1036196043@gmail.com

הרב יעקב דוד אילן
ilanyakov@bezeqint.net

הרב יוסף צברי
y0548401330@gmail.com

הרב אורן צדוק
ateret70@gmail.com

הרב אריה אידנסון
aryehlib@gmail.com